

МАГИЧЕСКИ ОБРАЗИ. ГЛИНЕНИ КУЛТОВИ ФИГУРИ ОТ РАЙОНА НА С. КОНЕВО, ЕЛХОВСКО

Любава Конова

Повод за настоящото изследване е една интересна група експонати от фонда на Националния исторически музей – над 100 броя цели и фрагментирани антропоморфни, зооморфни фигури, миниатюрни модели на предмети и съдове, изработени от груба глина с едри кварцови примеси. За съжаление, както в повечето случаи от последните години, и те са случайна находка, открита в периферията на селищна могила в близост до с. Конево, Елховско¹. Интерес предизвиква сведението, че фигурките са били разположени на сравнително малка площ от около 1, 5 кв. м., без обаче да е обърнато внимание на подробности около това обстоятелство – следи от опалване на терена или въглени, наличие на огнище, есхара, олтар или други видове материали – керамика, сечива, следи от конструкции на сгради и т. н. Известни данни за контекста биха могли да се изведат от проучванията на т. нар. култов ров от бронзовата епоха, регистриран на това място². Въпреки това, изводите на тази основа ще останат хипотетични, а обосновката ще бъде базирана основно върху типологични аналогии с подобен вид материали. Несъмнено е обаче, че фигурите са с общи стилови и технологични белези, което представлява категорично доказателство за принадлежността им към една находка, като е допустимо броят им да е бил по-голям.

Предметите могат да се обособят в следните групи³:

- Антропоморфни фигури (мъжки и женски), включително части от човешко тяло (женски крака), моделирани отделно

- зооморфни изображения;
- пръстени и модели на съдове и олтари.

- Модел на лодка (?)

Всички фигурки са работени на ръка, глината е добре изпечена, повечето от тях носят следи от вторично обгаряне. Изображенията са изключително примитивни и сумарни. Телата са оформени като цилиндър, крайниците представляват къси конусовидни израстъци, разперени встрани, а лицата са дадени с по-плитки или по-дълбоки вдлъбнатини. По същия начин са представени и половите органи на женските фигури, с изключение на кат. № 2, при които половият орган е означен с плитко връзване. При една група от мъжките фигури (кат. № 3) фалосите са почти колкото крайниците, докато при друга (кат. № 7), те са загатнати чрез прищипване на глината. Последните се отличават с относително по-големите си размери и плиткы ямички, нанесени по тялото симетрично на надлъжната му ос.

Подобно сумарно представяне е характерно и за останалите предмети и за животинските изображения, сред които само две са изцяло запазени. Това затруднява определянето на вида им, въпреки, че е очевиден стремежът да се предадат различни животни – едното, характеризирано чрез конусовидните рога на главата, а другото чрез муцуна, оформена с вдлъбнатина подобно на лицата на антропоморфните фигури.

Накратко маркираните характеристики сближават предметите от находката с материали с изключително широк хро-

нологически и контекстуален диапазон, с датировка от крайните столетия на късния бронз до римската императорска епоха. Ако тяхната изработка може да се впише донякъде логично в стила на керамичното производство в ранните периоди, за следващите прави впечатление явният им анахронизъм в съпоставка с изящните изделия на тракийското царско техне, теракотите или бронзовите статуетки от епохата на *Thracia Romana*.

С известна доза условност аналогии се откриват и в праисторическата пластика, което може да намери обяснение в следването на изключително консервативни традиции при производството им, които вероятно са следствие от устойчивостта на определени елементи в космогоничните представи и свързаната с тях обредност. Въпреки формалните сходства в рамките на споменатия продължителен период от линейното историческо време, типологически фигурите от с. Конево са най-близки до изработката и стиловите особености на екземплярите, датирани в края на бронзовата и началото на ранно-желязната епоха, открити в проучени археологически комплекси като Сава, Варненско⁴, Сборяново, Исперихско⁵, Асеновец, Сливенско⁶, халщатския пласт на сондажите при Чаталка, Старозагорско⁷, Овчарово, Хасковско⁸, Небет тепе в Пловдив⁹, Малкото кале при Созопол¹⁰, крепостите при с. Цепина, Пазарджишко¹¹, Симеоновград (Констанция)¹² и други обекти, чието проучване продължава в последните години¹³. Този преглед едва ли би могъл да даде цялостна представа за географското райониране, както и за вариантите в археологическия контекст на подобни находки, тъй като голяма част от тях все още не са публикувани. Въпреки това са възможни няколко констатации:

1. През разглеждания период от време (края на II и началото на I хил. пр. Хр.) основните обекти, в които са открити при-

митивно моделираните антропоморфни и зооморфни фигурки, миниатюрните модели на предмети и съдове, аналогични на тези от с. Конево, са съсредоточени в източните ареали на съвременните български територии. Преобладаващата част от тях е локализирана на юг от Балкана, в района на Тракийската низина, Източните Родопи, Сакар и Странджа за разлика от следващите столетия, когато подобни предмети са регистрирани на запад до Враца¹⁴.

2. Въпросните фигурки се ситуират преимуществено в контекста на селища или култови места, разположени по високите места (Доситеево, Ада тепе¹⁵, Небет тепе), които в повечето случаи са с продължително съществуване и в следващите епохи. По-различна е ситуацията от V – IV в. пр. Хр. насетне, когато те стават почти неизменна част от погребалния инвентар в богатите могилни погребения на тракийски аристократи, включително и през римската императорска епоха¹⁶.

3. Част от формите и особено начинът на изработка показват изключителна устойчивост в следващите столетия. Основната разлика е в броя и начина на представяне на човешките изображения в по-късните периоди, чиято условност и схематичност достигат до най-обобщения си и сумарен вид в миниатюрните кръстовидни фигурки без каквито и да било детайли или в антропоморфните стълбчета с едва забележимо маркирани подробности от лицето¹⁷ (обр. 1).

Що се отнася до интерпретацията на последните, в литературата напоследък се налага тенденцията те да бъдат обозначавани с условния термин “орфически” или “загрееви играчки”, функциониращи в етносната среда на устна обредност, митологизирана и обобщена литературно в по-късната орфическа литература, в съчиненията на неоплатоници и християнски апологети като Климент Александрийски, Арнобий и други¹⁸. Въпреки, че

формулата дава достатъчно възможности за тълкуване, тя би следвало да се прилага предпазливо по отношение на подобни материали от предходните столетия, каквито са фигурите от с. Конево. Несъмнено е, че подобни изображения могат да се приемат като макар и формално продължение на традиция, чиито корени се откриват още в неолита и която може да се проследи

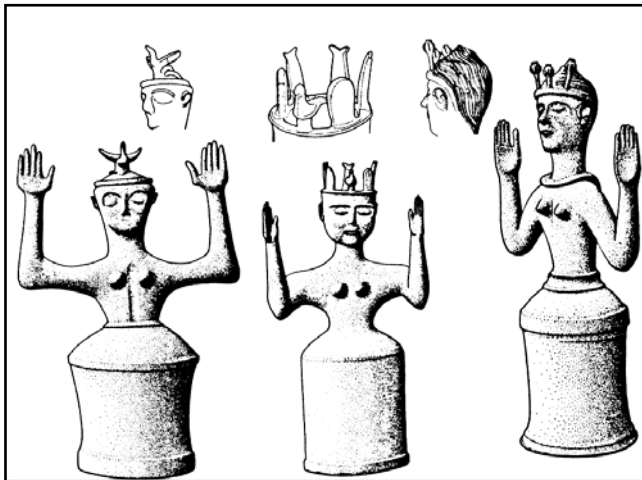
Обр. 1. Антропоморфни стълбчета и кръстовидна фигурка от некропола на Аполония Понтика, IV в. пр. Хр.

с известни прекъсвания до идолната пластика от кръга на т. нар. “култура на инкрустираната керамика” по Долния Дунав в късната бронзова епоха. Ако последният пример остава в известен смисъл изолирано явление за ареала, то паралелите от районите на микенския свят – Егейските острови и Елада са многобройни. В известните и добре проучени скални и пещерни светилища, култови места и “параклиси” в планинските райони и равнините на Крит, Кипър и континента, както в критските дворци и резиденциите-цитадели на микенските анакси са открити множество антропоморфни и зооморфни статуетки или моделирани части от човешко тяло, модели на олтари, увенчани с бичи рога, вотивни дарове от метал, кост и глина и съдове, причислени към ритуалния инвентар в обрядността, извършвана по тези места¹⁹. Нещо повече – преките стилови успоредици на образците от крито-микенския кръг със споменатата идолна пластика от некрополите при Орсоя, Балеј, Ново село и от други обекти по течението на р. Дунав до Централна Европа са очевидни и добре документират едно от “трасетата” на интензивни културно-исторически процеси през бурните столетия на прехода между късно-бронзовата и ранно-желязната епоха. Друг такъв район на активна взаимодействие в рамките на т. нар.

“микенско койне”, забелязан по археологическия материал, е очертан по дъгата между Понта и Егеида, от северните области на Истрос през източните Старопланински проходи по долините на Тонзос и Хеброс²⁰. Въпреки липсата на преки стилови аналогии на материалите от с. Конево и от другите синхронни находки с минойските, микенските и субмикенските изделия, тяхното ситуиране тъкмо в споменатите територии и в културно-историческия континиум на Микенска Елада и Микенска Тракия изглежда убедително. Един от аргументите е сходният контекст на откриването им, макар той да е колебливо документиран за територията на България²¹. Засега сигурни могат да бъдат наблюденията върху комплексите при Доситеево, Ада тепе, Малкото кале при Созопол и Небет тепе в Пловдив, които в топографски план се сближават с укрепените резиденции (цитадели) по островите и континентална Елада (с централното сакрално помещение – мегарон) и светилищата по високите планински местности²². Аналогии могат да се открият и в разположението на фигурите – в крито-микенските комплекси те са подредени върху издигнат подиум до обредно огнище с богато орнаментиран бордюр, което очевидно представлява център на сакралното пространство в помещението²³ (обр.

Обр. 2. Глинени фигури, открити в "Параклиса на двойните бравди" в Кносос на о-в Крит (по Müller-Karpe)

Обр. 3. Женски фигури от Гази на о-в Крит (по Müller-Karpe)

2). В някои от регистрираните ситуации от българските земи, глинени фигурки са открити в непосредствена близост или върху подобни огнища²⁴, есхари²⁵ или каменни съоръжения²⁶, вероятно олтари. Не е изключено и фигурите от с. Конево да са били в подобен контекст, за което свидетелстват следите от вторично обгаряне върху част от тях.

Очертаните дотук констатации и хипотези обаче, не обясняват всички об-

стоятелства около функциите и семантиката на подобен вид изображения. Щастлива случайност е, че освен големият брой на предметите в находката от с. Конево, те се отличават с относително разнообразие, въпреки изключително грубото моделиране и схематично предаване на детайлите²⁷. Сред антропоморфните изображения трябва да се отбележи женската фигурка № 4, която няма аналогии сред публикуваните материали от българските земи. За сметка на това, позата (вдигнати нагоре към главата ръце) и моделираната на главата ѝ корона (съд?) с плодове или цветя, предадени като топчета, напомня женските идоли от т. нар. "Параклис на двойните бравди" в Кносос, Гази и Гурния на о-в Крит, увенчани с диадеми (корони) с украса от макове и фигури на птици²⁸ (обр. 3). Подобно отклонение от стандартната схема на човешките изображения представляват и статуетките под № 2, представени с

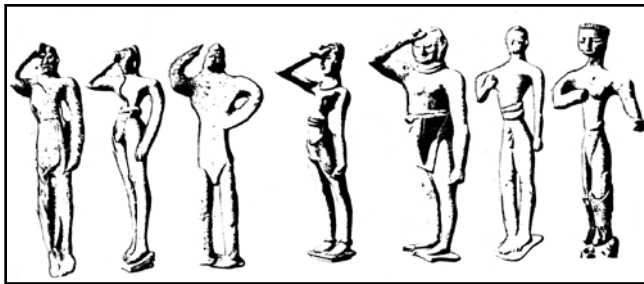
издължени ръце, едната вдигната високо пред челото, а другата – поставена отзад на кръста в поза, която наподобява танц. Аналозиите отново се откриват в Крит – бронзовите статуетки от Агия Триада, въпреки че специфичната поза се обяснява от някои изследователи като "жест на адорация пред появата на божеството"²⁹ (обр. 4).

Върху две фигури (№ 6) са моделирани пластично ивици, които минават косо

през едното рамо и кръста – детайл, който напомня релефните змии върху женските идоли и моделите на олтари от цитаделата в Гурния (късно-минойски период)³⁰. Възможно е обаче, в нашия случай да са представени ремъци и колан, аналогични на изобразените върху каменни антропоморфни стели от

българските земи и степните райони на север от Дунав. Хипотезата може да бъде аргументирана чрез ясно дефинирания мъжки пол на фигурите от с. Конево, който ги сближава с образите (вероятно на владетели) върху стелите.

Що се отнася до останалите предмети от находката, тяхното идентифициране също остава доста условно. Изключения представляват миниатюрните модели на панички (дълбоки купи с полусферична форма под № 11), които се срещат през всички периоди на съществуване на глинени култови фигури. Въпреки това, категоричните изводи за тяхната употреба, например като съдове за дозиране на “наркотични екстракти от билки”, използвани в обредността³¹, едва ли са възможни. Предмети със същата форма и размери са известни поотделно и като елемент от различни ритуални съдове – като “чашки” на керноси³² или прилепени върху дълбоки конични купи заедно с т. нар. “Ф” идоли, поставени като погребален дар в микенски гробници³³ (обр. 5) и като част от триножници, моделирани заедно с трикраката подставка (Доситеево)³⁴. Всички изброени варианти несъмнено насочват към ритуалните функции на подобен вид съдове, чиито прототипи в естествен размер са неизменно сред находките от светилища или некрополи навсякъде из Източно-Средиземноморския ареал с продължително съществуване в линейното

Обр. 4. Бронзови фигури от Агия Триада на о-в Крит (рисунка по Müller-Karpe)

време. Подобен е случаят и с предмет № 16, който със сигурност може да се определи като модел на цилиндричен олтар с антропоморфни белези. Аналозите също са с широк пространствен и хронологически обхват – от критските и микенските модели до изображенията на подобни цилиндрични олтари върху римски оброчни плочи. В подкрепа на тази идентификация са и видимите следи от силно обгаряне по вдлъбнатата горна повърхност, което свидетелства за паленето на огън върху нея.

Повече затруднения предизвиква идентификацията на предметите с № 10, които са с форма на пръстени със заоблено, почти кръгло напречно сечение. Предположенията могат да варират в доста

Обр. 5. Съд с “Ф” идоли и купички от некропол III C в Микена. (по Müller-Karpe)

широки граници, но основанията за тях би трябвало да се търсят не само в символиката на формата сама за себе си³⁵, но и в логиката на типологическото единство с останалите материали от находката. Тъкмо затова струва ми се, тяхната функция ще трябва да се потърси във връзка с разгледания дотук обреден инвентар. Една от възможните хипотези е свързана с формата на керноса, който присъства като устойчива реалия в археологически контекст (в различни разновидности и от различни периоди) и в литературата като елемент от мистериално-посветителните ритуали на Великата богиня майка³⁶. Втората възможност се основава върху аналогията с някои от находките от селищната могила при Яса-тепе в Пловдив, независимо от по-ранната датировка на последните³⁷. Предмети със същата пръстеновидна форма, но със значително по-големи размери са определени като постаменти за съдове от разкопача³⁸, който за съжаление не е споменал основанията си. Въпреки всичко, допускането не трябва да се изключва напълно, като се има предвид, че диаметрите на “пръстените” от с. Конево съвпадат изцяло с миниатюрните “панички” и представляват стабилна основа на заоблените им дъна.

Сред често срещаните форми в находките от глинени култови фигури от различни периоди са дисковидните предмети, подобно на № 12 в групата от с. Конево. Условното им назоваване като “питки” в повечето публикации едва ли се дължи на “невежеството” на разкопачите, които в повечето случаи се въздържат от интерпретация³⁹. Безспорно е, че кръгът е натоварен смислово с категорични соларни внушения, визуализирани от най-дълбока древност чрез орнаменталните мотиви върху различни изделия, модели на колела и колесници, скално изсечени кръгове и т. н.⁴⁰ Символиката, основана на формата обаче, очевидно е функционирала в

контекста на конкретния обект/предмет в комплекса от с. Конево, както вероятно и в други споменати случаи, където са открити подобни предмети. Някои детайли от диска № 12 – слабо конвексната му повърхност от едната страна, дават основания за предположението, че предметът е бил поставен в позиция, при която тя е лицева. Нещо повече – тези особености в моделирането му напомнят откритите *in situ* глинени или каменни съоръжения, ситуирани в свещеното пространство на теменоси⁴¹. Хипотезата може да бъде скрепена и чрез по-далечните аналогии с кръгът, изобразен в центъра на пирамидалния олтар и вписания в него кръст от лабриси от Небет тепе в Пловдив⁴².

Споменатите дотук макар и хипотетични идентификации на част от предметите от находката при с. Конево, очертават вероятния извод, че те възпроизвеждат в умален размер реален обреден инвентар и култови съоръжения, регистрирани в светилища из целия Източно-средиземноморски ареал с продължително съществуване, включително и на територията на България. От това следва, че глинените фигури са били включени в модел на подобно светилище, подредени в сцена, която представя извършваните в него ритуали. Подобни примери са известни както от българските земи с датировка в енеолита (култовата сцена от Овчарово), така и от районите на крито-микенския културен кръг от ранно-бронзовата епоха до VIII – VI в. пр. Хр. (култовите сцени от некропола при Вунус, Кочаги, фигурите от светилището при Агия Ирини на о-в Кипър и др.)⁴³ (обр. 6). В такъв случай идентификацията на елипсовидната глинена плочка с прищипвания по периферията (№ 13) като модел на сумарно представено дърво, се вписва логично в предложената реконструкция. Съдейки от изображенията върху различни изделия, свещеното дърво, често оградено със самостоятелна ограда, присъст-

ва като важен елемент в оформянето на сакралното пространство на теменоса на критските светилища по високите части на планините и в равнинните местности⁴⁴. Този близък хронологически и културно-исторически паралел допълва удачно хипотезата, че фигурите от находката при с. Конево са били подредени по начин, по който би трябвало да предават интериор на светилище с всички задължителни съоръжения – кръгъл олтар (или есхара?, вероятно ситуиран в центъра), цилиндричен антропоморфен олтар (жертвеник(?) или тимиатерион?), върху който е горял огън и обредни съдове (купи, керноси?). Към обредния инвентар се включва и предмет № 15 – модел на лодка, който също има многобройни аналози от Средиземноморския и Дунавския културен кръг от бронзовата епоха насетне.

Опитът, направен дотук, очертава поне няколко проблемни ситуации, свързани с интерпретацията на антропоморфните и зооморфни фигури.

- Естествено е да се предположи, че те също са функционално свързани с модела на светилище, а различните роли в ритуала вероятно са загатнати чрез споменатите по-горе особености в тяхната иконография и моделираните пози (обр. 7).

- Фактът, че най-многобройни са фигурите (женски и мъжки №№ 1, 3, 7) с разперени встрани ръце, може да бъде обяснен като предаване на част от обредното представление, в която са включени най-много участници – вероятно подредени в кръг (?) и хванати един за друг, или с длани, докосващи тези на съседния персонаж.

- Условността и статичността на образите (и евентуалните движения?) съответно обуславят и силно хипотетичния характер на предположенията за това, дали в случая е направен опит да се предаде кръгов танц или статична поза, заемана в ритуала. Паралелите разбира се са кос-

Обр. 6. Култова сцена от некропола при Вунус на о-в Кипър (по Karageorgis V. 1989. The Cyprus Museum)

вени, достатъчно далечни в хронологически план и съмнителни от гледна точка на възможността за различни напластявания и изменения в културно-историческата ситуация⁴⁵. Със същите резерви бих сравнила позата на фигури с № 2 с танцовите движения, изпълнявани пред облечените в “ризиди” и накичени с вотивни нестинарски икони в параклиса в един от дните на нестинарския обреден цикъл⁴⁶.

- Не е изключено обаче, да се допусне и втората спомената възможност за тълкуване на позата като символичен жест на “заслепение” или почит, отдавана пред богопоявата⁴⁷.

Като следствие от разсъжденията дотук, неминуемо ще трябва да се включат в актуалната сред изследователите дискусия, свързана с проблема дали многобройните статуетки от минойско-микенските центрове, а и от праисторическите обекти, са отражение на рано антропоморфизирана идея за божествата, дали трябва да се отнесат към сферата на т. нар. “култ към предците” или представят жреци (жрици), адоранти и други участници в съответната обредност⁴⁸. Не е ново, нито оригинално предложението за диференциран подход при анализа на споменатите материали, в който единствената възможност за катего-

рична идентификация на което и да било божество, биха представлявали изобразените атрибути или иконографска схема, която може да бъде проследена и в по-късните паметници⁴⁹. В такъв случай липсват убедителни аргументи в подкрепа на идентификацията на фигура № 4 като богиня, въпреки, че в някои публикации нейните аналози от Кипър са определени като “богинята с маковете”⁵⁰. Ако в последния пример това има известни основания заради обърнатите напред длани, което може да се тълкува “апотропеично” или “благославящо”, то позата на женската фигура от с. Конево е с вдигнати нагоре ръце, с които тя като че ли придържа короната (или кошницата?) с плодове (цветя, макове?), моделирана на главата ѝ, или изобразява друг ритуален жест със специфична роля. Уникалността на статуетката сред останалите антропоморфни изображения от находката и макар и незначително по-големите ѝ размери, я характеризират като централното действащо лице (жрица?), мислена и представяна в образа на Великата богиня-майка в обредността, възпроизведена в сцената. Отликите в статуса на другите групи участници са маркирани чрез релефните ремъци (?) през раменете и кръста (№ 6) и плитките “набодени” ямички по тялото на мъжките фигури № 7, за смисъла на които трудно бих се ангажирала с предположения, поради липсата на сигурни изобразителни аналози.

В хода на разсъжденията дотук, закономерно и за пореден път се очертава проблемът за внушенията на изобразените персонажи. Вероятно е в най-общия си смисъл те да предават визуализираната идея за абстрактното мъжко и женско начало чрез подчертаните, дори хиперболизирани в повечето случаи полови белези, в съпоставка с буквално безличното моделиране на фигурите. Последното е във връзка с естествената липса на интерес към индивидуалностите, но за сметка на

това с насочено внимание към обобщените характеристики на една група в социума, която променя обичайните си човешки качества чрез и в изиграването на обряда, за да постигне единението и отъждествяването с божествената същност. Подобни конотации могат да се съзрат и в материала, от който са моделирани фигурите – грубата и непречистена глина с много примеси, която по-късно в елинската литература ще бъде назована с думата *pelos* с основни значения като “пръст, пясък или хоросан”, използвани от грънчаря и зидаря и същевременно като метафоричното обозначение на глината, от която бил изваян човекът⁵¹. Мотивът за създаването на хората от глина е с дълбока древност и добре познат в обширните географски и културно-исторически пространства на Средиземноморието. Той присъства устойчиво в шумерския епос за Гилгамеш, в поемата “Енума елиш” от Вавилон и Асирия, в акадската легенда за Атрахасис и в египетските “Текстове на пирамидите”⁵². Същата представа е налице и в библейските текстове⁵³, независимо от скептицизма на някои изследователи, които го възприемат по-скоро като чисто поетична метафора, отколкото като отражение на виждането за антропогенезиса в Библията⁵⁴. Въпреки резервите, очевидно е, че пръстта като материал за направата на първочовека се налага като реалия с извънредна устойчивост и продължително съществуване в апокрифната християнска литература, например в “Книга за светите тайни Енохови” и “Тайната книга на богомилиите”⁵⁵. Вероятното следствие от първостепенната роля на земята в древния модел на антропогоничното мислене е кодирано индиректно в обичая за пречистване с кал, срещу който са насочени негодуванията на християнския автор в пасажа от беседа 12 на Йоан Златоуст – “Тълкуване на първото послание на св. Апостол Павел до коринтяните” от началото на V в.⁵⁶

Същата ситуация, но столетия по-рано намира израз в елинската литература, в която макар и метафорично, “нечестивите” се пречистват с *pêlos*, според Платон⁵⁷, изкупвайки вината си, потопени в тинята на отреденото им в Хадес блато. Внушенията на текста се сближават и с Аристофановия възглас “*plasmata pêlou*” като характеристика на “слабите смъртни създания, приковани към земята”, преди да подхване хора на птиците. Тази пародия на очистителните обреди, изпълнявани от участниците в Сабазиевите шествия, се основава върху възгледа, че истинското пречистване е с кал/трици, понеже от кал) тиня “човекът е направен”⁵⁸. В този случай материалът (*pêlos*) е ключова реалия в посветителната обредност на Великата богиня майка и нейния син, виждан в дуалната си соларно-хтонична същност като Загрей-Сабазий, а неговата пречистваща сила вероятно се състои в обновяването и завръщането към първо-човешката природа като част и в единение с божествената. Сведението несъмнено отразява профанизирането на тайните мистериални ритуали в открити представления по улиците на Атина, които обаче имат корени в кръга на устната обредност в етносна среда. В нея грубо моделираните фигурки от глина (пръст, кал) ще бъдат виждани вероятно като пречистващи се (или вече пречистени) обредници – създания, изваяни от плътта (или от ръцете) на “Майката на хората и боговете” от месопотамските представи. Именно те ще кодират древната идея за първо-човека, който носи в себе си божествената природа, постигната в мистериален обред. Преувеличените полови белези на фигурите също едва ли са случайност. В контекста на хипотетичната реконструкция, предложена дотук, те биха могли да се свържат най-общо с образа/идея за хиерогамията, задвижваща вечния цикъл на Космоса. Подобна представа, общена в думите “овлажняване и оплож-

дане на всичко съществуващо” е намерила литературен израз в блестящия трактат на Плутарх, във връзка със символното обяснение на празника Памилии, известен още от Херодотовия египетски логос с шествията, в които са носени итифалически статуетки от глина⁵⁹. Присъствието на мъжкото итифалическо начало, именно като характеристика на първоначално създадените бого-човеци може да открие отново в най-древните литературни източници, какъвто е епосът за Гилгамеш:

“Боговете му дадоха ненадминати
форми
Висок бе в снагата единадесет лакти
Широк бе в гърдите цели девет педи,
а членът му беше дълъг цели три
педи.

Той е бог две трети, човек една трета...”⁶⁰

Въпреки сходствата между текста и изображенията, предмет на изследването, остава уговорката, че директните аналогии между един чисто литературен образ и паметници, създадени в не-литературна обредна среда трябва да се възприемат с голяма доза условност. Също толкова предпазливо бих си позволила съпоставката с назованата на старогръцки идея за мъжкото начало като Хермес, от когото тракийските царе извеждат родословието си според прословутия пасаж у Херодот⁶¹. Общоприетата етимология на името като “купчина камъни” или “стълб” несъмнено отразява най-древните представи за божеството с фалически конотации, антропоморфизирани в статуите, които фланкирали входа на прочутото Самотракийско светилище⁶². В контекста на тези най-общии съпоставки, непреодолимо е изкушението за асоциация с обредността в един от центровете на “орфическата тракийска мистериално-посветителна вяра” на о-в Самотраки, с блестяща реконструкция в литературата⁶³. Според нея, известните от по-късни (елинистически) писмени извори имена на Великите богове в

самотракийската вяра-обредност са записани на образи/идеи, виждани в устна орфическа среда като стихии. Тяхното формообразуване в обряда е постигнато чрез хиерогамното мислене, което задвижва избухващата огнена енергия на мъжкото начало след произнасянето на орфическата клетва, полагана от тракийските царе в Хермесовото име (според Херодот) и от самотракийските епопти след посвещението⁶⁴. Произнасяните думи разбира се, ще останат в тайна за непосветените, но от особена стойност за изследването е хипотезата, че клетвената формула е призвана да “приобщи произнасящия я към космическата мощ на прародителите”, чийто самотракийски еквивалент е Adam/adamna, съставена от наименованията на четирите посоки на света⁶⁵.

В светлината на тези хипотези бих си позволила предположението, че в разглежданата сцена от с. Конево са кодирани внушения, инспирирани от подобна обредност, чрез която хиерогамната визия предизвиква синопсиса на възбудените енергии и божественото единение с родоначалниците с изваяни от глина тела, в каквито са мислени и изобразявани участниците в обряда. В следващите периоди от линейното историческо време (V в. пр. Хр. – II в.), ясно дефинираните мъжки и женски белези ще достигнат до споменатата вече силна условност на изображенията, доловима в антропоморфните стълбчета (“Хермесовата” идея) и кръстовидните (вероятно женски?) фигурки. Боравенето с такава открита визуалност влиза до известна степен в противоречие с тезата за “затворените врати” на тайните ритуали. Колебанията могат да се преодолеят с обяснението за схематичното моделиране на образите, трудно поддаващи се на разпознаване от страна на “незнаещите”. Друг възможен вариант е предположението, че подобни предмети са били съхранявани в определени сакрални участъци (в

селища, жилища или светилища), скрити от погледите на непосветените⁶⁶. И двете допускания са чисто умозрителни, но ако второто има известни основания за по-късните периоди⁶⁷, то трудно може да намери категорични доказателства за края на II хил. пр. Хр, най-малкото заради липсата на достатъчно убедителни наблюдения върху археологическия контекст.

Още един проблем, който произтича от констатациите дотук, е свързан с грубото оформяне на фигурките, отбелязвано неведнъж. Причината за небрежното изпълнение едва ли може да се обясни единствено с липсата на технологични умения. Възможно е, както споменах, определена роля да е изиграл целенасоченият стремеж към не-разпознаваемост на “тайните неща” в обряда. По-вероятно е обаче, смисълът да е кодиран в самия акт на моделирането, чиято знаковост е приоритетна пред търсенето на реализъм в изображенията. Със сигурност сцени с хипотетични аналози в реконструираната Самотракийска обредност са били изигравани в теменосите на светилищата, но и са оформяни от глина (или други по-малко трайни материали). Макар и твърде спорно, действието може да бъде сравнено с древните магически ритуали, основаващи се на принципа *similia similibus*, познати от запазените записи върху таблици от Двуречието и Анатолия от III хил. пр. Хр. насетне⁶⁸. Подобни практики са документирани и в египетските текстове от всички периоди и в откритите фигурки на божества и *шабти*, надарени със свръхестествена сила след специалните обреди и закланяния, произнесени от посветените жреци⁶⁹. Ако допускането е оправдано, то вероятно самото изработване и поддръждане на фигурите ще придобие смисъла на ритуал, в който божествените образи/същности са изобразявани, което ще рече и разпознавани и призовавани в обряда, за да задвижат стихииите на космоса във вечния цикъл на

възраждането му. Действията в него ще имат силата на пречиштането-посвещение, присъщо на мистериалната вяра и обредност, чието често преплитане и изравняване с магията в опозиция на Олимпийските култове е сигурно засвидетелствано в елинската и римската литературна традиция от Хераклит насетне⁷⁰.

Такава обредност не се нуждае от само-дефиниране, когато е изигравана в етносна орфическа среда, а ще се превърне в устойчива реалия, ясно доловима в присъствието на дребни “култови” предмети от глина в археологически комплекси до римската императорска епоха⁷¹. Вярата – упование, скрита в магията на изобразяването – разпознаване и призоваване на божествената същност, се вписва пряко в духовния континиум на *Thracia Magica*, характеризирана чрез магико-мистериалната (очистителна) мощ на единението с

предците. Независимо от профанацията, тази мощ е наследена векове по-късно от врачове (врачки), баячки и лечители с особена позиция в социума, чиито умения и знания се предават като тайно познание – посвещение⁷². Обредните ѝ проявления, разпознати в устния реликтов фолклор като ритуали против градушка и порой, за дъжд и плодородие, ще бъдат традиционно заклеявявани от официалната християнска църква като “езически” и “бесовски” игри. Подобен е примерът с обичая Герман (Калоян, Траян в Румъния)⁷³. Въпреки подозрението, че сходствата могат да са чисто формални, моделираните статуетки с подчертан фалос напомнят тъкмо описаните фигурки от края на II хил. пр. Хр., открити по българските земи, а символичната смърт и погребение на персонажа, както и песните-заклинания за дъжд не са нищо друго, освен далечен отглас от обредното призоваване на Плутарховата овлажняваща, оплождаща и все-пораждаща сила.

БЕЛЕЖКИ

1. Засега единственият източник на информацията за археологическия контекст на най-многобройната известна досега група от подобни предмети остава техният откривател, следователно и сведенията трябва да се приемат с необходимата доза предпазливост
2. Leshtakov 2002. Some suggestions regarding the Formation of the “Thracian Religion”. In the Light of new Archaeological Data from South Bulgaria. In: Material Evidence and Cultural Pattern in Prehistory. Sofia-Karlovo., p. 28
3. За подробно описание на типовете керамични фигури – вж. Приложение 1 (Каталог)
4. Tonceva G. 1980. Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de Nord-Est. = *Studia Thracica* 5. Sofia. Academiae Literarum Bulgaricae. c. 53, Pl. 20, c. 54
5. Гергова Д. 1988 Тракийски обект край м. Камен рид, край с. Малък Поровец – разкопки, резултати, проблеми. – ТАВ, с. 167; Балканска А. 1988. Археологически проучвания в двора на манастира в м. Сборяново, в околностите на гр. Исперих, Разградски окръг. – ТАВ, с. 178; Гергова Д. 1992. Десет години проучвания в “Сборяново”. – В. Хелис I, с. 11 – 13
6. Kancev M. 1974. Matériaux du site préhistorique de l'âge du bronze récent et du hallstatt ancien pres d'Assenovec, depart. de Sliven. In. – *Thracia* III, p. 75 – 76
7. пак там с. 76; материалите са от фонда на РИМ Стара Загора, непубликувани
8. Балабанян Д. 1986. Халцатско селище край с. Овчарово, Хасковски окръг. – ИМЮБ IX
9. Пейков Ат. 1999. Фрагменти от безписмена Тракия, Пловдив, с. 194 – 195; 213 – 214; 237 – 242
10. Мегалитите в Тракия. 1976. Тракийски паметници, т. 1, с. 147, № 55 – 58
11. Гиздова Н. 1974. Галциятска керамика крепости Целины. В. – *Thracia* III. Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Serdicae, 1974, с. 123 – 124

12. както в Цепина, материалите са от пластове от ранно-желязната епоха (вероятно селища), проучени на територията на двете средновековни крепости.
13. Нехризов Г. – Миков Р. 2001. Теренни обхождания и спасителни разкопки във водосборния район на Бяла река в Югоизточните Родопи, община Ивайловград. В: АОР за 2001. 76 – 78; Нехризов Г. – Миков Р. 2001. Спасителни археологически проучвания на обект “Ада тепе” при Крумовград през 2001. В: АОР за 2001. 42 – 44 и Нехризов Г. 2002. Спасителни археологически проучвания на обект “Ада тепе” при Крумовград през 2002. В: АОР за 2002. 67 – 68
14. преглед на обектите последно у Konova L. Magic and the Funeral rites. Clay Cult Objects from the Necropolis of Apollonia Pontica. In: Thracia Pontica VIII. Sozopol. In print
15. АОР 2001, с 42-44; 76 – 78; АОР 2002, с. 67 – 68
16. Konova L. Magic and the Funeral Rites...
17. пак там с литература
18. Теодосиев Н. 1990. Свещената игра на орфиците. В: Култура, 3. 65-77; Теодосиев Н. 1992. Мистериялните играчки на тракийските орфици. В: Орфей 3-4; Фол Ал. 1991. Тракийският Дионис. Книга първа. Загрей, с. 83 – 95; 114 – 120; сравни Konova L. Magic and the Funeral Rites...
19. Müller-Karpe. Agaischer Kreis I. Opfer und Kultanlagen. 655 – 664; The Cyprus Museum Nicosia. 1989. Ed. Karageorghis V. N 72; В повечето случаи те продължават да функционират и през следващите столетия, някои от тях са наследени от по-късните прочути елински центрове като Делфи, Парнас, Елевзина, Самотраки, Делос и др. Основната литература у Muller-Karpe p. 658 notes 12, 13.
20. Фол Ал. 2002. Тракийският Дионис. Книга Трета. Назоваване и вяра. НБУ. София, с. 77 – 78
21. определени трудности при проучването представляват продължителното изграждане на селищата едно върху друго, често до средновековието (Констанция, Цепина), ограниченият сондажен характер на проучванията (Асеновец) или наблюденията единствено върху типологията и датировката на керамичния материал за сметка на спецификата на съоръженията, в които той е открит (Овчаров).
22. Твърде вероятно е предположението, че подобен характер са имали селищните структури, върху които по-късно са изградени крепостите при Цепина и Симеоновград, докато сходствата на останалите споменати обекти със селищата и свързаните с тях култовите места в полупланинските райони на островите и континентална Елада остават в кръга на чисто хипотетичните допускания.
23. Müller-Karpe, 661 – 662
24. Вж. разкопките на Ада тепе – АОР 2001, 2002; Kancev M. 1974. Matériaux du site préhistorique... p. 75 – 76; Гергова Д. 1988 Тракийски обект... с. 167; Гергова Д. 1992. Десет години проучвания... с. 11 – 13
25. Пейков Ат. 1999. Фрагменти... 213 – 214
26. Гергова Д. 1988 Тракийски обект... с. 167; Гергова Д. 1992. Десет години проучвания... с. 11-13
27. За подробно описание виж приложение 1 – каталог и илюстрации.
28. Müller-Karpe, Taf. 208 G, 219 B, C, D
29. Müller-Karpe, p. 655 – 656
30. Müller-Karpe, Taf. 208 F
31. Теодосиев Н. 1990. Свещената игра..., с. 71
32. Karageorghis V. 1989. The Cyprus Museum. Nicosia; Иванов Й. 1910. Отчет за разкопките при Кадин мост, Кюстендилско. В. ИБАИ, I, с. 163 – 201
33. Müller-Karpe, Taf. 253, 50
34. материалите се съхраняват в НИМ
35. Теодосиев П. 1990. Свещената игра..., с. 69 тълкува предметите като изображение на свитата в кръг змия, захапала опашката си, олицетворение на безпорядъка.
36. По-подробно у Konova L. Magic and the Funeral rites... с литература и извори

37. Детев П. Разкопки на селищната могила Яса тепе в Пловдив през. 1959 г. – ГНАМП IV, с. 5 – 60. Материалите са открити в яма в северозападния сектор на изкопа с датировка късен неолит и халколит, заедно с голямо количество керамични фрагменти, антропоморфни идоли, култови масички с украса, тежести за стан, прешлени, раковини на миди и морски охлуви и др.
38. пак там, с. 29, обр. 30.
39. Възприемам това определение по скоро като стремеж към максимално точно описание. Сравни Теодосиев 1990. Свещената игра... с. 71
40. пак там, с. 72
41. Гергова Д. 1988 Тракийски обект... с. 167; Гергова Д. 1992. Десет години проучвания... с. 11 – 13; А. Балканска 1996. Глинени кръгли жертвеници от Сборяново (IV в. пр. н. е.). – ThA 10, с. 117 – 121; Пейков 1999 с. 194
42. Пейков Ат. 1999. Фрагменти... с. 131,
43. The Cyprus Museum..., p. 26 № 19 – 20; p. 71 – 72
44. Muller – Karpe, p. 657 – 658, Taf. 195, 18; 211, A 3
45. основните паралели със съответните уговорки могат да се търсят в традиционния български народен танц (хоро) или евентуално в движенията, изпълнявани в кръг от последователите на Учителя П. Дънов в Рила планина, известни като паневритмия.
46. Документирани и заснети от ст. н. с. д-р Валерия Фол в с. Агия Елени на територията на Странджа планина в Гърция.
47. Сравни Marinatos S. Matz F. 1958. Goettererscheinungen und Kultbild im minoischen Kreta; Brandt H. 1965. Gruss und Gebet. Eine Studie zu Gebaerden in der minoisch-mikenischen und fruegriechischen Kunst.
48. Lesure R. G. 2000. A Comparative Perspective on Figurines from Early Villages. Paper given at the Sixth Gender and Archaeology Conferencel Northern Arizona University, Flagstaff, Oct. 6-7, 2000
49. Например т. нар. “Богиня – майка” от Чатал Хююк, представена между две пантери – спътници, неизменно присъстващи в иконографията ѝ до крайните столетия на античността.
50. Marinatos S. 1941. The Cult of Cretan Caves. – Review of Religion, 5, p. 129 f.
51. виж Liddle – Scott – pelos с извори.
52. В Месопотамия майката на боговете с помощта на Енки, Тесуб или друг бог създава човека от пръст, замесена с божествената кръв и слюнка. В Египет тази роля е отредена на бог Хнум, представян често като грънчар до грънчарско колело. Виж. Венедиков Ив. 1990. Раждането на боговете, с. 22; Поезия на древния Изток. 1980, с. 18 – 19; Попко М. 1983. Митология на хетска Анатолия, с. 199; Уолис Бъдж Е. А. 2000. Египетската магия, с. 165
53. Gen. 2: 7
54. Frymer-Kensky T. 1977. The Bible and Atrahasis. – Biblical Archeologist, p. 147 – 155
55. Венедиков Ив. 1990. Раждането... с. 71 – 75
56. виж Марков Н. Бележки за демонологията – една характерна особеност на богомилското учение. В – Анали, 1, под печат
57. Plato Resp. II 363 D
58. Ag. Av. 686. виж подробно също у Фол Ал. ТД II, с. 259 – 260 с аналозите с обичая на “Белия кукер”.
59. Plut. De Is. 36; Herod. II, 48
60. Поезия на древния Изток 1980, с. 18
61. Herod. V, 8
62. вж. Фол Ал. ТД I, с. 244 – 247
63. пак там;
64. Фол Ал. 2002. ТД III, 1994, с. 272
65. Фол Ал. ТД I, с. 244 – 247
66. подобни места са обозначени в античната литература като aduton) megaron, където се съхраняват тайните “свети” неща, носени и показвани в мистериалните обреди – последно у Котова Д. 1995. Тесмофорите. Женски празничен комплекс. Агато. София с извори и литература

67. предположението се основава върху констатацията, че т. нар. “култови предмети” от глина в повечето случаи са “скрити” в сакралното пространство на могилните надгробия на тракийски аристократи (посветени) жреци?) като Дуванли, Езерово, Могиланската могила, Старосел, Чаталка и др. заедно с богати погребални дарове.
68. Попко М. 1983. Митология..., с. 40 – 41; 78 – 79; Klinger J. 2002. Reinigungsriten und Abwehrzauber. Funktion und Rolle magischer Rituale bei den Hethitern. In. Die Hethiter und ihr Reich. Katalog der Ausstellung. Bonn. 146 – 149
69. Уолис Бъдж. Е. А. 2000. Египетската магия... с. 57 – 78
70. Graf F. 1999. Magic in the Ancient World. Graf Graf F. 1999. Magic in the Ancient World. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London.
71. За една възможна хипотеза виж Konova L. Magic and the Funeral rites...
72. Тодорова – Пиргова Ив. 2003. Баяния и магии. Академично издателство “Професор М. Дринов”. София, с. 47 – 61
73. Костов Ст. Л. 1912 – 1913. Култът на Герман у българите. – ИБАД III, с. 108 – 124

THE MAGIC OF THE IMAGE.
CLAY CULT FIGURINES FROM THE VILLAGE KONEVO, REGION OF ELHOVO

Lyubava Konova

(Summary)

The issue treats of an interesting collective find from the exhibition of the National Museum of History. It has been found by coincidence in the periphery of a tell (dwelling mound) in the close vicinity of the village Konevo, region of Elhovo. The more than 100 intact and fragmented clay figurines, such as anthropomorphic, zoomorphic, miniature vessels and further objects, modeled of course material - clay, were uncovered on an area of 1,5 esq. Most of them bear clear traces of secondary burning, which is an evidence of their functioning in a fire riteness. The extraordinary row and cursory shape of the figurines points at certain priority of their modeling over the realistic representation of the images. Their significance and function is most possibly related to the role of the magic objects as symbols of the divine essence and its denotations in a magic-mysterical faith-riteness. The hypothetical reconstruction of the scene, where various types of figurines have been taking part, is based on analogies with similar cult scenes originating from the Cretan-Mycenaean centers of the Eastern Mediterranean. The anthropomorphic and zoomorphic images and the models of altars and ritual objects as well, probably reproduce a real ritual performance, which has been perpetuated by the magic power of modeling and arranging of the sacred symbols – invocations of the divine essences in the eternal cycle of Dead – Rebirth of the Cosmos.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

КАТАЛОГ

1. Антропоморфни фигури, глина – 39 бр.

Крайниците представляват къси израстъци с конусовидна форма, разперени встрани. Главите са с полукръгла форма, лицата са означени с вдлъбнатини. Подобна вдлъбнатина маркира женския полов орган. 9 броя фрагментирани (запазена само долната част на тялото). Височина 9, 5 до 6 см.

инв. № 33490

2. Антропоморфни фигури, глина – 5 бр.

Запазени изцяло – 2 бр. Цилиндрично тяло. С плитко вертикално връзване в долната част на тялото е маркиран женски полов орган. Дясната ръка е издължена, вдигната нагоре и поставена пред лицето. Лявата ръка е изнесена отзад, зад гърба и поставена на кръста. Позата наподобява танц. Височина 8, 4 до 8 см.

инв. № 33491

3. Антропоморфни фигури, глина – 24 бр.

9 цели; 11 с липсващи части от главата или крайник; 4 – запазена само долната част. Цилиндрично тяло, къси, грубо оформен крайници, разперени встрани. Полукръгла глава, лицето и дадено с вдлъбнатина. В долната част на тялото е моделиран конусовиден фалос, подчертан с плитки ямички, получени чрез прищипване на глината. Височина. 11, 5 см.; до 3, 4 см.

инв. № 33492

4. Антропоморфна фигура, глина.

Женска фигура, подобна на останалите. Ръцете са вдигнати нагоре и краищата им опират в грубо оформен съд (кошница) или корона от плодове, предадени като топчета. Лицето и женският полов орган представляват вдлъбнатини. Единият крак на фигурата е отчупен. Височина 11, 2 см.

инв. № 33493

5. Антропоморфна фигура, глина

Единият крак е отчупен. Фигурката е с къси крайници, грубо моделирана. В долната част на тялото е оформена дълбока вдлъбнатина, която маркира женски полов орган. Главата е с неправилна полукръгла форма, разположена леко наклонена напред спрямо тялото. Височина 9, 5 см., инв. № 33494

6. Антропоморфни фигури, глина – 2 бр.

Цилиндрични тела, плоски отпред. Крайниците са къси, грубо оформени, разперени в страни. Главата е с неправилна, полукръгла форма, лицето представлява вдлъбнатина. В долната част на тялото личи схематично оформен фалос. Косо от едното рамо надолу и през кръста пластично са оформени препаска и колан (?). Височина 10 см.; 8, 7 см.

инв. № 33495

7. Антропоморфни фигури, глина – 10 бр.

Телата са с издължена цилиндрична форма, крайниците са къси, почти конусовидни, разперени в страни. Главата е с неправилна форма, доближаваща се до полукръг, лицето е предадено чрез вдлъбнатина. По дължината на цялото тяло, симетрично на централната надлъжна ос са разположени ямички, изпълнени чрез прищипване от двете страни. В долната част на тялото също чрез прищипване е оформен фалос, който представлява къс израстък. Височина от 11, 5 см. до 9 см.

инв. № 33496

8. Зооморфни фигури, глина, 2 бр.

Телата на двете животни са издължени, цилиндрични, краката са къси, опашките са с конусовидна форма. Едното животно има къса, конусовидна и леко заоблена в края муцуна и две конусовидни уши (или рога). Главата на другото е с форма на неправилен полукръг, с дълбока вдлъбнатина в предната част, където се намира муцуната. Дължина 10, 3 и 10, 5 см.

инв. № 33497

9. Зооморфни фигури, глина, 2 бр.

Фрагментирани. Липсват главите на животните. Груба кафяво червена глина с едри кварцови примеси. Едното животно е с масивни къси тяло и крака. Тялото на другото е издължено, с цилиндрична форма и конусовидна опашка. Запазена дължина 7, 5 и 6, 5 см.

инв. № 33498

10. Пръстени, глина – 4 бр.

Грубо изработени, с неправилна кръгла форма. Диаметър 4, 7 до 4 см.

инв. № 33499

11. Панички, глина, 6 бр.

4 бр. цели и 2 с липсващи фрагменти. Изработени грубо, с неправилна форма, заоблено дъно и издути стени. Вътрешната им страна е оформена чрез плитки вдлъбвания с неправилна форма. Диаметър 4 до 3, 2 см.

инв. № 33500

12. Диск, глина

Кръгла форма. На места личат леки деформации. Лицевата повърхност на диска е слабо конвексна, по-издигната в центъра. Предметът представлява модел на кръгъл олтар. Диаметър 7, 9 см.

инв. № 33501

13. Елипсовидни предмети, глина, – 2 бр.

Формата е неправилна елипса. От двете страни по ръба има симетрични прищипвания. Формата наподобява схематично, грубо моделирано дърво. Единият предмет е счупен на две части и залепен допълнително. 8см. Х 6, 3 см.

инв. № 33502.

14. Модели на крака, глина, – 4 бр.

Груба кафяво червена глина с едри кварцови примеси. Предметите са с форма на неправилен триъгълник, изработени грубо и схематично. Краката са конусовидни, долната им част представлява върха на конуса. В горната част е оформен ханш, предаден чрез две плитки ямички, прищипани в глината. Отпред личи вертикална плитка вдлъбнатина, изпълнена вероятно с нокът, чрез която е означен женски полов орган. Височина 4, 8 см. до 4, 00 см.

инв. № 33503

15. Модел на лодка, глина

Груба глина с едри кварцови примеси. Формата е неправилна, издължена, изработен е от елипсовидно по форма парче глина, чиито краища са завити нагоре така, че по дължина в средата се образува улей. Дължина 8, 2 см

инв. № 33504

16. Модел на съд – олтар (тимиатерион?), глина

Неправилна цилиндрична форма, леко разширен в долната си част. Лицевата страна е моделирана като човешко лице с пластичен издатък (нос?), оформен чрез прищипване. Горната основа на цилиндъра е вдлъбната, като вдлъбнатината достига до половината височина на предмета. Отворът е оформен с къс предмет, вероятно пръчка. В горната част има следи от опалване. Височина 5, 5 см.

инв. № 33505

кат. № 1

кат. № 3

кат. № 4

кат. № 6

кат. № 7

кат. № 10

кат. № 11

кат. № 12

кат. № 13

кат. № 16